

ГУБА Л. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КЛЮЧОВІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ КОНЦЕПТИ У ФІЛОСОФСЬКИХ ОПОВІДАННЯХ ГЕРМАНА ГЕССЕ

У статті аналізуються екзистенційні концепти ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ та СМЕРТЬ у смисловій структурі філософських оповідань Германа Гессе.

Ключові слова: екзистенційні концепти, смислові компоненти, смислові домінанти.

В статье анализируются экзистенциальные концепты ЖИЗНЬ, СМЫСЛ ЖИЗНИ и СМЕРТЬ в смысловой структуре философских рассказов Германа Гессе.

Ключевые слова: экзистенциальные концепты, смысловые компоненты, смысловые доминанты.

This article is devoted to the analysis of the existential concepts LIFE, SENSE OF LIFE and DEATH in the meaning structure of the Hermann Hesse's philosophical short stories.

Key words: existential concepts, semantic components, semantic dominants.

Екзистенційні концепти у філософських оповіданнях Германа Гессе виступають у ролі провідних носіїв смислу, саме вони структурують тексти його творів. Екзистенційні концепти тісно пов'язані з філософією екзистенціалізму, тому їхнє смислове наповнення завжди носитиме глибоко філософський зміст, який не прочитується прямо, а є завжди імпліцитно висловленим письменником.

Ключовими екзистенційними концептами у проаналізованих філософських оповіданнях Германа Гессе є ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ та СМЕРТЬ, які яскраво репрезентують смислове забарвлення його мовотворчості. Екзистенційні концепти у текстах Германа Гессе характеризуються насамперед філософським наповненням планів значення та смислової структури.

Дослідження та аналіз концептів є дуже актуальними [1–7]. Більшість цих студій мають антропоцентричну спрямованість, яка підкреслює взаємозв'язок людини з її мисленням та свідомістю. Одним із ключових типів антропоцентричних концептів є екзистенційні концепти, які можемо уявити в ролі певних семантичних структур репрезентації знань, “квантів знання”, зорієнтованих на відображення складного світу людини перед обличчям життя та смерті [8:22].

Визначаючи та аналізуючи концепти в художніх творах слід звертати увагу на можливий прихований зміст, що вкладається автором

у даний концепт, на конотації та асоціації, викликані даним художнім концептом; особливу увагу необхідно приділити також дослідженню мовних засобів, за допомогою яких і розкриваються глибинні смисли твору. Лінгвістичне дослідження концептів відіграє важливу роль при конструюванні семантичної структури всього тексту.

Матеріалом нашого аналізу послуговували філософські оповідання Г. Гессе, в яких письменник торкається проблем буття, смислу життя, смерті та інших екзистенційних питань.

Герман Гессе писав у річищі модернізму, для його оповідань характерна романтична спрямованість, метафізичні розмірковування, трансцендентність, символізм, високий рівень імпліцитності текстів, метафоризованість художньої мови.

Філософські оповідання письменника наскрізь пронизані екзистенційними концептами, власне, вони є ядром, базою, навколо якої вибудовується структура тексту, та яка з'єднує смислові ланцюги текстів оповідань. Високий рівень метафоризації текстів німецького автора надає екзистенційним концептам особливого відтінку та значення. Варто також зазначити, що екзистенційні концепти у філософських оповіданнях Г. Гессе не були об'єктом спеціального вивчення.

Метою даної статті є дослідження структурно-функціональних особливостей ключових екзистенційних концептів у філософських оповіданнях Германа Гессе.

Для досягнення даної мети було поставлено такі **завдання**:

- охарактеризувати роль екзистенційних концептів у структуруванні художнього тексту;
- визначити основні типи філософських екзистенційних концептів ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ та їхні смислові домінанти.

Наукове осмислення екзистенційних концептів було розвинуто насамперед у філософії екзистенціалізму – філософії, у центрі якої знаходиться людина, яка є абсолютно вільною та повністю перебирає на себе відповідальність за своє життя та вчинки [9:12]. В екзистенційних концептах сублімуються поняття-переживання, уявлення, почуття, вольові акти. Екзистенційне сприйняття письменника, пов'язані з ним інтерпретації світу та життя визначають смислову структуру тексту. На лінгвістичному рівні

екзистенційні концепти можуть бути описані завдяки лексичним та синтаксичним засобам передавання емоційно-експресивної маркованості, або за допомогою певних авторських стратегій будови тексту.

Дослідження екзистенційних концептів у оповіданнях Германа Гессе дає можливість виділити смислові доміанти, тобто одиниці, які несуть основне смислове навантаження кожного такого концепту. У даній статті було виділено основні доміанти філософських екзистенційних концептів, які займають головне місце у концептуальному просторі філософських оповідань німецького письменника.

Проведений аналіз екзистенційних концептів у філософських оповіданнях Германа Гессе дав нам змогу виокремити групу філософських екзистенційних концептів, до яких ми віднесли: ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ІСТИНА, ВИБІР, ДОЛЯ, СВОБОДА, ВІРА, ДУША, ВІЙНА. Концепти ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ займають домінантне місце в мовотворчості письменника, тому ми детальніше зупинимося на дослідженні саме цих концептів.

Концепт ЖИТТЯ репрезентується у текстах філософських оповідань, головним чином, в опозиції життя – смерть. Екзистенційний концепт ЖИТТЯ у проаналізованих текстах містить багато спільних смислових компонентів, тому нижче буде розглянуто концепти ЖИТТЯ та СМИСЛ ЖИТТЯ у протиставленні до екзистенційного концепту СМЕРТЬ.

1) Перший смисловий компонент концепту ЖИТТЯ містять мотиви природи: концепт ЖИТТЯ зображується через її красу; у даному випадку природа виступає в значенні “матінки-природи”, яка дає та підтримує життя: *“Der ferne braune Wald hat seit wenigen Tagen einen heiteren Schimmer von jungem Grün”, “Am feuchten klaren Himmel träumen die sanften Aprilwolken ...”, “Alles wartet, alles bereitet sich vor, alles träumt und sprosst in einem feinem, zärtlich drängenden Werdefieber ...”* [10:11].

Ключові смислові компоненти концепту СМИСЛ ЖИТТЯ відображені у позначеннях краси природи та її влади над людиною. “Справжнє життя” проходить паралельно нашому матеріальному життю, воно втілюється в мудрості та самості природи, на що Гессе і прагне звернути увагу читача. Автор також підкреслює своєрідну

“перемогу” природи над людиною (наприкінці оповідання від міста залишаються лише руїни, а прерія повертається до свого первозданного вигляду): *“Der Wald aber stieg weiter von den Bergen her in die Ebene, Seen und Flüsse entstanden und vergingen, und der Wald rückte vor und ergriff und verhüllte langsam das ganze Land, die Reste der alten Straßenmauern, der Paläste, Tempel, Museen, und Fuchs und Marder, Wolf und Bär bevölkerten die Einode”* [10:239].

У цьому значенні екзистенційний концепт СМЕРТЬ протиставляється двом попереднім концептам у контексті “припинення фізичного життя”. Концепт СМЕРТЬ тут репрезентує себе лексемами із мортальною семантикою: *sterben, Grab, Ende, Opfer, Tod, unter der Todesdecke schlafen*. Наведемо цитату з оповідання: *“Die wenigen Freunde, ... begruben ihn in der Nähe und streckten auf sein Grab eine einfache Tafel mit der kurzen Inschrift ...”* [10:247].

2) Другий смисловий компонент концепту ЖИТТЯ у текстах оповідань відображено у релігійному значенні “духовність”. У цьому смисловому аспекті на першому плані постають духовні і християнські цінності людини та шляхи її збагачення: *“Als Sohn einer herzlich frommen Mutter hatte er einen schlichten Christensinn und Glauben ...”* [10:316].

Під духовним збагаченням письменник розуміє насамперед звернення до природи: *“Seine eigentlichen geistigen Vergnügen aber fand er im Betrachten der Natur, wofür er ein feines Auge besaß”* [10:316].

Екзистенційному концепту СМЕРТЬ властиві такі смислові елементи:

а) смерть як відмирання душі: *“Dann denke ich wieder: Warum ist das so? ... Warum ist deine Jugend von dir gewichen? Warum bist du so tot?”* [10:197];

б) смерть як занепад духовності суспільства. У цьому понятійному значенні концепт СМЕРТЬ презентує смисл деградації людини, втрату моральних цінностей: *“Darüber war man häufig etwas einseitig und hitzig geworden und hatte manche Regeln vergessen und verletzt, die im christlichen Europa Geltung hatten”, “Es war ... recht scheußlich hergegangen und recht grob und säuisch geräubert worden”* [10:314], наближення до тваринності: *“Man hatte eine Menge von erschrockenen Eingeborenen da draußen wie Raubzeug verfolgt und niedergeknallt ...”* [10:314].

3) Третій смисловий компонент концепту ЖИТТЯ у значенні “недосконалість” відображує наближеність до смислового компоненту концепту СМЕРТЬ у значенні “відраза до життя”. Спостерігаємо таку наближеність смислових значень протилежних екзистенційних концептів при демонстрації автором мотивів віддаленості людини від природи, коли вона розмінюється на дрібниці, турбується про власний комфорт та зручності:

“Er (Großstädter) verlangt vom Leben Hygiene und Sauberkeit, ... verlangt Musik, Technik, Eleganz ...” [10:410].

У даному випадку екзистенційний концепт ЖИТТЯ наближається також до концепту СМИСЛ ЖИТТЯ у значенні “втеча від матеріального світу”. В оповіданнях Г. Гессе головний герой не дуже цікавиться смислом життя, він скоріше втікає від життя, від матеріального світу *“Ich war eine Zeitlang in fernen Vergangenheiten ... und zog mich dann für einige Zeit ins Kosmische zurück”* [10:371].

Окремо потрібно виділити смисловий компонент концепту СМЕРТЬ як відраза до життя. Вже у назві цього компоненту спостерігаємо протиставлення екзистенційних концептів ЖИТТЯ та СМЕРТЬ. Знайомлячись з оповіданнями Г. Гессе, уважний читач може відчувати постійну присутність концепту СМЕРТЬ (прямо чи опосередковано) майже в кожному творі. Під опосередкованою присутністю даного концепту ми маємо на увазі відчуття *taedium vitae* [10:215]. При прочитанні філософських оповідань автора складається враження, що Г. Гессе як оповідач лише “відсторонено” присутній у своїх творах, перебуваючи поза межами реального світу: *“... die erfrorene Erinnerung ... strahlt unversehens ihre klaren Bilder aus, die unverloren unter der Todesdecke schliefen”* [10:198]. Так, автор запитує: *“Warum hat Gott dich verlassen?”*. При цьому він лише чекає на спочинок: *“Aber es sind doch Fragen, es ist doch Auflehnung, es ist doch nicht mehr Tod”* [10:198].

4) Четвертий компонент концепту ЖИТТЯ відбито у значенні “тягар свободи”, яку людина прагне використати, щоб могли вільно конструювати своє життя. Але вона не витримує такого тягара та відповідальності, не знає, що робити з цією свободою і зрештою втрачає відчуття та смак життя: *“Und wenn ich auf der Straße um mich blickte, sah ich Häuser, Bäume, Menschen, Pferde, Hunde, Wagen, alles*

unendlich langweilig, reizlos und gleichgültig. Nichts sprach zu mir, nichts machte mir Freude, erweckte mir Teilnahme oder Neugierde” [10:214].

Смисловим компонентом екзистенційного концепту СМЕРТЬ (протилежному концепту ЖИТТЯ) є звільнення від несвободи. Основним художнім засобом презентації концепту СМЕРТЬ у цьому значенні є іронія. Так, у розмові з чиновником героїня просить *“Aber ich würde alles geben, was ich habe. Ich habe großes Verlangen danach, zu sterben” [10:375].* Після всього жаху, що побачив оповідач у своєму рідному місті, йому вже і не хочеться жити, він просить лише одного – засудити його на смертне покарання. На що чиновник з розумінням йому відповідає: *“Das glaube ich gerne, da sind Sie nicht der einzige” [10:375].*

5) Наступний смисловий компонент концепту СМИСЛ ЖИТТЯ відбито у значенні “безперервний циклічний рух повторення життєвих подій”. Так, розповідаючи про створення та занепад міста, письменник зображує циклічну модель руху людського життя. Місто починає своє життя з приїзду людей: *“Es geht vorwärts! – rief der Ingenieur, als auf der gestern neugelegten Schienenstrecke schon der zweite Eisenbahn voll Menschen, Kohlen, Werkzeugen und Lebensmitteln ankam” [10:235].* Коли це місто занепадає: *“Die schöne Stadt begann langsam zu verarmen” [10:238],* мешканці виїжджають до інших міст, а потім продовжують жити за попередньої життєвою схемою (циклом), постійно прискорюючи темп свого життя. Їхні нащадки також живуть за тією ж схемою, не намагаючись задуматися про сенс нашого буття. Рано чи пізно така модель людського життя починає “розкладатися”, одні міста бідніють, інші – розквітають, а потім навпаки. Таким чином, життя йде за циклічною моделлю. Наприкінці оповідання ми знову зустрічаємо опис повтору цього життєвого циклу: *“Es geht vorwärts! – rief ein Specht, der am Stamme hämmerte” [10:240].*

6) Смисловий компонент екзистенційного концепту ЖИТТЯ (ЖИТТЯ як існування без смислу) може також протиставлятися концепту СМИСЛ ЖИТТЯ. Автор описує одноманітність буднів, монотонну повторюваність днів, в яких не вбачається смислу: *“Die Tage vergehen so: Ich stehe spät auf, trinke Milch ... Dann sitze ich im Studierzimmer, zwischend dreitausend Bücher ... So vergeht der Tag, und*

der Abend vergeht bei Lampenlicht ... Sie haben keinen Sinn, so wenig wie Tage, aber sie vergehen doch ...” [10:196–197].

Отже, у даній статті було зроблено спробу виділити основні смислові домінанти екзистенційних концептів ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ у філософських оповіданнях Германа Гессе. Серед таких домінант концепту ЖИТТЯ було виділено такі: вища форма природи, духовна краса, недосконалість людського існування, тягар свободи, існування без смислу (з ключовим значенням “прокляття людського життя”).

Серед смислових екзистенційних домінант концепту СМИСЛ ЖИТТЯ ми виділили такі: втеча від матеріального світу, безперервний циклічний рух повторення життєвих подій, єднання з природою, духовне збагачення (з ключовим значенням “пошук втрачених цінностей”).

До основних смислових домінант концепту СМЕРТЬ належать такі: припинення фізичного життя, відмирання душі, відраза до життя, занепад духовності суспільства, звільнення (з ключовим значенням “втеча від життя”).

Аналіз екзистенційних концептів ЖИТТЯ, СМИСЛ ЖИТТЯ та СМЕРТЬ дає можливість встановити наскільки тісно взаємодіють між собою смислові елементи кожного концепту. Концепти ЖИТТЯ та СМИСЛ ЖИТТЯ у перших трьох проаналізованих значеннях накладаються один на одного, прямо протиставляючись при цьому екзистенційному концепту СМЕРТЬ (у значенні “життя як відображення природи”, “смысл життя як єднання з природою” та “смерть як припинення фізичного життя”; “життя як духовність”, “смысл життя як духовне збагачення” та “смерть як відмирання душі, занепад духовності суспільства”, або, навпаки, наближуючись до нього, коли в текстах філософських оповідань Г. Гессе перетинаються смислові домінанти концептів, що досліджуються, у значеннях “життя як недосконалість”, “смысл життя як втеча від матеріального світу” та “смерть як відраза до життя”).

Було також продемонстровано пряме протиставлення концептів ЖИТТЯ та СМЕРТЬ у наступних смислових елементах – ЖИТТЯ як тягар свободи та СМЕРТЬ як звільнення; а також пряме протиставлення екзистенційних концептів ЖИТТЯ та СМИСЛ ЖИТТЯ в контексті “життя як існування без смислу”. Смисловий

компонент концепту СМИСЛ ЖИТТЯ у значенні “безперервний циклічний рух повторення життєвих подій” не містить спільних або суперечливих семантичних елементів із концептом СМЕРТЬ.

Проведене дослідження дало нам змогу встановити, що смислову структуру тексту формує філософське осмислення письменника проблем життя та смерті, яке відбито у відповідних екзистенційних концептах. Їхня тісна взаємодія доводить, що вони відіграють надзвичайно важливу роль у смислового структуруванні тексту. Екзистенційні концепти є певними смисловими центрами, від яких відходять всі інші смислові ланцюжки тексту.

Проза Германа Гессе є багатим та **перспективним** матеріалом для подальших лінгвістичних досліджень. Особливо доцільним, на нашу думку, має стати дослідження смислового континууму в філософському дискурсі письменника, а також вивчення концептосфери його творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабенко Л. Г.* Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа ; [учебник для вузов] / Людмила Григорьевна Бабенко. – М. ; Екатеринбург, 2004. – 464 с.
2. *Маслова В. А.* Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой : [учебн. пособие] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 256 с.
3. *Стернин И. А.* Методика исследования структуры концепта / Иосиф Абрамович Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. – Воронеж, 1993. – 182 с.
4. *Кубрякова Е. С.* Концепт. Концептуализация / Кубрякова Елена Самойловна // Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. фак-т МГУ, 1996. – 245 с.
5. *Жаботинская С. А.* Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / Жаботинская Светлана Анатольевна // Лінгвістичні студії. – Черкаси : Сіач. 1997. – Вип. 2. – С. 3–11.
6. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя, 2008. – 332 с.
7. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 С.
8. *Болдырев Н. Н.* Антропоцентричность языка с позиций разных культур / Болдырев Николай Николаевич // Материалы III Междунар. научн. конф. [“Филология и культура”], (Тамбов, 2001). – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2001. – Ч. 1. – С. 15–20.
9. *Сартр Ж.-П.* Экзистенциализм – это гуманизм [Электронный ресурс] / Жан-Поль Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – 286 с. Режим доступа до кн. : http://www.scepsis.ru/library/id_545.html.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. *Hesse H.* Die schönsten Erzählungen / Hermann Hesse. – Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 2004. – 455 S.